

نگاهی انتقادی به تصحیح کلیات سلمان ساوجی

کامران ارزنگی

دانشجوی دکتری ادبیات حماسی دانشگاه فردوسی مشهد
K.arzangi@gmail.com

را اساس کار خود قرار دهد. در این مقاله ایرادات تصحیح اخیر بررسی می‌شود و همچنین چند بیت از اشعار سلمان، به ترتیب در بخش‌های قصاید، غزلیات، قطعات، ترجیعات، ترکیبات و رباعیات، بر اساس نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی تصحیح می‌شود تا مشخص شود که تفاوت ضبط واژگان و ابیات تا چه اندازه است. در قسمت آخر نیز رباعیات و تکبیت‌هایی از این شاعر نقل می‌شود که در تصحیح اخیر موجود نیستند.

سلمان ساوجی از شعرای سده هشتم هجری است که دیوان شعری شامل قصاید، غزلیات، قطعات، ترجیعات، ترکیبات، رباعیات، مفردات و همچنین دو منظومه با نام‌های «فراق‌نامه» و «جمشید و خورشید» دارد. تصحیح اشعار این شاعر، با توجه به اینکه حجم قابل توجهی دارند، بسیار مهم است و نقش مهمی در بررسی شعر سده هشتم هجری دارد. تا به حال در این راستا کوشش‌هایی صورت گرفته است و افرادی از جمله مشفق، مهرداد اوستا، ابوالقاسم حالت و اخیراً عباسعلی وفایی به تصحیح این دیوان پرداخته‌اند.

با اینکه هر کدام از این پژوهش‌گران در تصحیح این اثر رنج‌ها برده و سعی‌ها کرده‌اند، هنوز هم به متنی منقح و ویراسته از دیوان این شاعر دست پیدا نکرده‌ایم. تصحیح آخر که گمان می‌رفت تصحیح منقحی باشد، متأسفانه نبود و با ایرادات

کلیات سلمان ساوجی. جمال‌الدین سلمان ساوجی. به تصحیح عباسعلی وفایی. تهران: سخن، ۱۳۸۹.

کلیات دیوان سلمان ساوجی، شاعر سده هشتم هجری، چندین بار تصحیح و چاپ شده است و آخرین تلاش را در این عرصه آقای عباسعلی وفایی کرده است. او در تصحیح این اثر از ۴ نسخه اصلی، و در تصحیح مثنوی‌ها به صورت جداگانه از ۴ نسخه دیگر و در بخش قصیده مصنوع نیز از ۴ نسخه استفاده کرده است؛ اما اساس کار او در تصحیح عمده دیوان بر همان چهار نسخه اصلی بوده است. نسخه اساس این تصحیح متعلق به کتابخانه نورعثمانیه است که تاریخ کتابت ۸۴۴ ه. دارد و نسخه‌های دیگر نیز همگی متعلق به نیمه دوم سده نهم هستند. نگارنده به نسخه معتبری از دیوان سلمان ساوجی دست یافته که تاریخ کتابت ۸۰۴ ه. دارد و متعلق به کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی است. این نسخه ۴۰ سال پیش از نسخه اساس تصحیح آقای وفایی به نگارش درآمده است و ضبط‌های استوارتر و صحیح‌تری نسبت به باقی نسخ دارد و از اصالت بیشتری نیز برخوردار است. با توجه به ایرادات فراوانی که تصحیح اخیر دارد و همچنین با توجه به اینکه کار تصحیح باید بر اساس کهن‌ترین نسخه‌ها انجام گیرد، نگارنده قصد دارد ضبط‌های این دیوان را از نو بررسی کند و نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی

برمی آید که متعلق به سده نهم است. با توجه به ضبط‌های ارجح این نسخه نسبت به نسخه نورعثمانیه، به نظر می‌رسد حدس مصحح اشتباه است و رجحان ضبط‌های دستنویس کتابخانه مجلس بر ضبط‌های دستنویس کتابخانه نورعثمانیه را نسخه مورخ ۸۰۴ کتابخانه مرعشی نیز تأیید می‌کند.

پیش‌تر آقای وحید عیدگاه طرهبه‌ای در مقاله‌ای با عنوان «بررسی انتقادی کلیات سلمان ساوجی» (عیدگاه طرهبه‌ای، ۱۳۹۰) به بررسی همه‌جانبه این تصحیح پرداخته است و به خوبی از پس کار برآمده است. او نه تنها به تصحیح ضبط‌های فاسد چاپ یادشده در تمامی اشعار سلمان پرداخته است، بلکه ایرادات به جایی از نحوه کار مصحح، لغزش‌های وزنی اشعار، محتوای مقدمه دیوان و همچنین اشعار بسیاری که از این تصحیح فوت شده‌اند ذکر کرده است.

آقای سید علی میرافضلی نیز در مقاله‌ای با عنوان «رباعیات از نظرافتاده سلمان ساوجی» (میرافضلی، ۱۳۹۱) تعداد ۲۳ رباعی سلمان ساوجی را که از تصحیح یادشده فوت شده‌اند یافته و نقل کرده است. جالب است که برخی از این رباعیات در نسخه اساس کار آقای وفایی موجود بوده‌اند و مشخص نیست به چه علت از نظر دور مانده‌اند.

نگارنده نیز پیش‌تر در مقاله‌ای با عنوان «تصحیح مجدد چند بیت از غزلیات سلمان ساوجی» (ارژنگی، ۱۳۹۴)، با توجه به نسخه بدل‌های موجود در پاورقی دیوان تصحیح آقای وفایی، به تصحیح مجدد چند بیت از غزلیات سلمان پرداخته است.

با توجه به ایرادات فراوان این تصحیح، و نسخه‌های کهن دیگری که از دیوان سلمان ساوجی موجود است، نگارنده قصد دارد ضبط‌های این دیوان را از نو بررسی کند و امیدوار است که بتواند در راه تصحیح بهتر اشعار سلمان، گامی کوچک بردارد.

معرفی نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی

این نسخه دارای ۲۸۳ برگ است و با شماره ۱۱۸۴۲ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی در قم نگهداری می‌شود. تاریخ کتابت این نسخه روز پنجم ربیع‌الاول سال ۸۰۴ هـ ذکر شده و نسخه به خط نسخ خوانا نگارش یافته است. این نسخه مثنوی‌های «فراق‌نامه» و «جمشید و خورشید» را ندارد، اما میزان قابل ملاحظه‌ای از انواع شعری، از قصاید گرفته تا مفردات، را در

اساسی فراوانی ارائه شد. یکی از ایرادات این تصحیح انتخاب نسخه اساس است. متأسفانه بسیاری از ضبط‌های نسخه‌های مجلس، با شماره‌های ۲۵۸۸ و ۹۹۴، که به حاشیه رفته‌اند، بر نسخه اساس ارجحیت دارند و این مسأله با بررسی نسخه مورخ ۸۰۴ هـ متعلق به کتابخانه آیت‌الله مرعشی تأیید می‌شود. دیگر ایراد بزرگ این تصحیح آن است که مصحح تکلیف ایباتی که در دیگر نسخه‌ها آمده‌اماد در این متن نیست را مشخص نکرده است. ایبات فراوانی در نسخه‌های مجلس موجود است که بوی اصالت از آنها می‌آید و البته در نسخه مرعشی نیز موجودند و شاید یکی از کوچک‌ترین بخش‌های آن، «مفردات» باشد که اصلاً در تصحیح ایشان دیده نمی‌شود؛ تکبیت‌های استواری که به احتمال بسیار سروده سلمان هستند، اما از این تصحیح فوت شده‌اند، بگذریم از چندین قصیده و غزل ناب که گویی به کلی معدوم شده‌اند. برخی اشعار در این تصحیح دیده می‌شوند که هیچ نسخه‌بدلی ندارند و مشخص نیست که آیا ضبط این اشعار در همه نسخه‌ها یکسان بوده، یا فقط در نسخه اساس آمده است و در دیگر نسخ موجود نیست؟

مصحح جنگ‌های کهن را ندیده و منابع مهم در این زمینه را بررسی نکرده است. همین مفردات و رباعیاتی که از متن او فوت شده است، در جنگ‌های کهن دیده می‌شود. نسخه‌ها از نظر قرابت با یکدیگر بررسی نشده‌اند. برخی نسخه‌ها از یک خانواده هستند، به طوری که می‌توان گفت یا یکی از روی دیگری نوشته شده، یا هر دو از آنها از روی مادر نسخه مشترکی به کتابت درآمده‌اند. در برخی موارد پیش می‌آید که نسخه‌ها در بخش‌های مختلف با هم قرابت دارند؛ برای مثال در بخش غزلیات دو نسخه بسیار به هم شبیه هستند، اما در بخش قصاید اختلاف آنها زیاد می‌شود؛ یا دو نسخه‌ای که در بخش قطعات با هم بسیار نزدیک هستند، در بخش ترکیبات با هم اختلاف کلی دارند. وظیفه مصحح است که تمامی نسخه‌ها را از این منظر بررسی و طبقه‌بندی کند.

وفایی دستنویس کتابخانه نورعثمانیه مورخ ۸۴۴ هـ را اساس کار خود قرار داده و از دستنویس متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی، که تاریخ کتابت آن ۷۹۸ هـ ضبط شده است، به عنوان نسخه‌بدل بهره برده است. او معتقد است که تاریخ کتابت دستنویس اخیر صحیح نیست و از مرگ آن چنین

خود دارد. در مقام مقایسه می توان گفت که این نسخه فقط در مورد قصاید، ۶۹ قصیده بیش از چاپ آقای وفایی دارد. در چاپ وفایی تنها ۹۵ قصیده آمده اما این نسخه ۱۶۴ قصیده از اشعار سلمان را در بر دارد. در باقی انواع شعری نیز این نسخه تعداد بیشتری از اشعار سلمان را در خود دارد.

بررسی ضبط ابیات

نگارنده برای نمایش اصالت نسخه مورخ ۸۰۴ هـ کتابخانه آیت الله مرعشی را نشان دهد، و سپس نشان دهد که بسیاری از اشعار این شاعر در چاپ آقای وفایی به درستی ضبط نشده اند، ضبط های ایشان را با نسخه مرعشی مقابله کرده و در این راستا از نسخه های کتابخانه مجلس، به شماره های ۲۵۸۸، ۹۹۴ و ۲۸۹۰ - که اولی در اوایل سده نهم نگارش یافته، دومی تاریخ کتابت ۷۹۸ دارد و سومی نیز متعلق به سده نهم است - نیز بهره برده است.

نگارنده برای نشان دادن نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی، از نشانه اختصاری (م) استفاده کرده است و در باقی موارد، از همان نشانه های اختصاری کلیات سلمان تصحیح شده آقای وفایی استفاده کرده است (۲۵۸۸ مجلس: الف؛ ۹۹۴ مجلس: ب؛ ۲۸۹۰ مجلس: د). همچنین نسخه اساس آقای وفایی، متعلق به کتابخانه نورعثمانیه به شماره ۱۸۷، که در چاپ ایشان با نشانه «ج» مشخص شده، در اینجا نیز با همان نشانه نمایانده شده است.

۱. قصاید

- ای که روی توبه صد بار ز گل تازه تراست
از حیات به عرق روی گل تازه تراست (ص ۳۸، ب ۱)
در م، روی آمده که ضبط درست است و با روی جناس دارد.
نسخه های الف و د نیز این ضبط را تأیید می کنند.

- ناصر دین نبی، شاه او یس آنکه دلش
عالم علم علی، عادل عدل عمر است (ص ۳۹، ب ۲)
در م، عامل آمده که ضبط صحیح است و نسخه های ب و د نیز آن را تأیید می کنند.

- کمان قوس و قزح تا زمانه پر زه کرد
ز ژاله بر سر گلزار تیرباران است (ص ۴۹، بیت ۱۴)
در م، در آمده و نسخه ب نیز آن را تأیید می کند. پر نیز در متن

ایشان باید تصحیف بر باشد، پس همان ضبط م درست است.

- بردم گمان که هست میان ترا کمر
اما کجا میان تو تن در گمان دهد (ص ۸۹، ب آخر)

در الف و ج، نیست میانی و در ب، هست میانی آمده است. با این قراین باید ضبط م را پذیرفت که به این صورت است: «بردم گمان که هست میانی ترا مگر...». مصحح مگر را به کمر تصحیف کرده است.

- گرچه صامت بود و مفتون زیر خاک از عهد کی
حی ناطق شد، به نام خسرو از انوال زر (ص ۱۰۷، ب ۵)

در ب و م، از نو زال زر آمده که ضبط صحیح است. زال زر با خسرو و کی تناسب دارد. در جای دیگر نیز مصحح محترم اشاره سلمان به زال زر را نادیده گرفته و ضبط دیگری انتخاب کرده است:

ساقی زمان آذر و دوران بهمن است
خون رز زلال به زندان آهن است (ص ۵۴، ب ۴)

در نسخه های الف، ب و م، چون زال زر زلال آمده که ضبط صحیح است. سلمان به زندانی شدن زال در قفس آهنین توسط بهمن فرزند اسفندیار اشاره می کند.

- از بهار فتح و نصرت لاله زاری گشت دشت
گرد ابر و کوس رعد و تیر برق چون مطر (ص ۱۰۷، ب آخر)
در م، و خون مطر آمده که ضبط درست است.

- نصرت اول کرده بود از ظلمت شب راه گم
شد در آخر نصرت حق تیغ او را راهبر (ص ۱۰۸، ب ۱۱)

در نسخه های ب و م، اختر تیغ تو آمده که ضبط صحیح است.

- گوش دل نشنیده این آرام در ملک ملک
چشم سر نادیده این انصاف در عدل عمر (ص ۱۰۹، ب ۱۴)
در م، عمر آمده که ضبط صحیح است.

- شبان، شبان ز ستمگر چنان شود ایمن
که گرگ و میش شود مستشار و مؤتمنش (ص ۱۲۱، ب ۲)

در م، گرگ پیر آمده که ضبط درست است. میش اگر مستشار و مؤتمن شبان شود مشکلی نیست.

- رویت گل دوروی به یک روی چون ندید
صد بار زرد و سرخ برآمد ز انفعال (ص ۱۲۵، ب ۳)
گویانید غلط تاییبی است و باید بدید باشد. در م هم بدید است.
- مریخ را بدل شمرد زهره بعد ازین
با ماه رایت تو اگر یابد اتصال (ص ۱۲۵، ب آخر)
در نسخه های ب، د و م، به زن آمده که ضبط صحیح است.
مریخ نحس اصغر است و دلیلی ندارد زهره از روی فخر خود
را بدل مریخ بداند!
- صورت لطف خدا مظهر حاجات او یس
ظلّ حق روی ظفر پست و پناه اسلام (ص ۱۴۲، ب ۵)
در نسخه های الف، ب، د و م، دین شیخ او یس آمده که ضبط
صحیح است.
- باد در دستت زمان آسمان تا آفتاب
هر سحر خواهد عنان از حد مشرق تاختن (ص ۱۶۷، ب ۱۸)
زمام درست است.

۲. غزلیات

- درد بالای تو چینم که از آن بالاتر
نتوان گفت که در بزم فلک بالایی است (ص ۲۶۷، ب ۱)
در نسخه های الف، ب، د و م، زیر آمده که ضبط صحیح است
و با «بالا» آرایه تضاد برقرار می کند.
- دل سودازده در عهد تو بستیم و برین
عهدها رفت و نگویی که مرا شیدایی است (ص ۲۶۷، ب ۳)
در نسخه های الف، ب و م، نگفتی آمده که ضبط صحیح است.
- منصب سگان دولت گوی خوبی می زند
آن سر صاحب سعادت کو که گردد کوی دوست
یار در میدان دولت خانه وصلم چو نیست
می کنم آمدش دی پیش سگان کوی دوست (ص ۲۷۴، بیت ۲ و ۳)
این دو بیت در هم آمیخته اند و قافیه نیز اشتباه شده است. در
نسخه م چنین آمده است:
- منصب سگان دولت خانه وصلم چو نیست
می کنم آمدش دی پیش سگان کوی دوست
یار در میدان دولت گوی خوبی می زند
آن سر صاحب سعادت کو که گردد کوی دوست
- ز خسروان به سپاه اندرش روان سیصد
چو اردوان به رکاب اندرش روان پنجاه (ص ۱۸۳، ب ۲۰)
در هر دو مورد در نسخه های ب و م، اندرت آمده که ضبط
صحیح است. این ابیات خطاب به سلطان او یس است و این
نکته از ابیات قبل و بعد کاملاً مشخص است:
- ستاره بسته پیمان توست بی اجار
سپهر بنده فرمان توست بی اکراه
.....
تورانجوم [و] فلک لشکر است و لشکرگاه
تو را ملوک و ملک داعیند و دولت خواه
- گردانستی دلا کاتش گل و ریحان شود
آتش روی خلیلم بین گل و ریحان شده (ص ۱۸۷، ب ۲)
در نسخه های ب، د و م، ندیدستی آمده که ضبط صحیح است
و با واژه بین در مصراع دوم تناسب دارد.
- تا درست مغربی مهر در میزان شده
هست باد مهرگانی زرگر بستان شده (ص ۱۸۷، ب ۹)
در نسخه های الف، ب، ج، د و م، مهرجانی آمده که صحیح

ضبط صحیح همین ضبط نسخه م است. چند دلیل این را ثابت می‌کند: ۱. قافیۀ شعر درست می‌شود؛ ۲. در بیت نخست واژه‌های «سکان» و «سگان» با هم آرایۀ تجنیس می‌سازند و همچنین «منصب دولت‌خانه» و «پیش سگان کوی دوست» با هم تضاد دارند؛ ۳. در بیت دوم واژگان «میدان» و «گوی» با هم تناسب دارند. این دو بیت به صورتی که مصحح محترم ضبط کرده هیچ معنای محصلی ندارد.

در م مصراع دوم به این صورت ضبط شده است: «انتظار وعده جنات و رضوان برنتافت» و این ضبط را نسخه‌های الف و ب نیز تأیید می‌کنند.

- سلمان اگر از یار غمی بر دلت آید
باشد که غم یار تو غمخوار تو باشد (ص ۳۱۲، ب ۶)
در نسخه‌های الف، ب، دو م، باید آمده که ضبط صحیح است.

۳. قطعات

- ایسا عذار تو از آفتاب تابی یافت
گمان مبر که عذارت در آفتاب بسوخت
ولی چو در رهت افتاد آفتاب به مهر
جمال روی تو را دل بر آفتاب بسوخت (ص ۴۲۹، ب ۱۵ و ۱۶)

در م، اگر آمده که درست تر به نظر می‌رسد و ایا اینجا معنای محصلی ندارد. در مورد دوم نیز در نسخه م، ز آمده که از نظر معنا صحیح تر است. شاعر می‌گوید: اگر آفتاب در سر راهت بیفتد، زیبایی تو از روی مهر بر او دل می‌سوزاند.

- چرا باید که در اوراق احسان
بنان بنده دیناری نباشد؟ (ص ۴۴۷، ب ۱۲)
در نسخه م، به نام آمده که ضبط صحیح است.

- ز بس که در ره این وعده آمد شد
دو پا برفت ز دست و به چارپا نرسید (ص ۴۵۹، ب ۸)

وزن مصراع نخست کامل نیست. در نسخه م، بین واژه‌های وعده و آمد، واژه کرد آمده که صحیح است. به این صورت:

ز بس که در ره این وعده کرد آمد شد
دو پا برفت ز دست و به چارپا نرسید

در نسخه ب، کردم آمده که آن نیز درست و به جاست ولی فعلاً باید ضبط نسخه م را پذیرفت.

- ماه گردون سلطنت ناگاه
شد نهران و در حجاب منع دریغ (ص ۴۶۵، ب ۱۰)

در نسخه م، میغ آمده که ضبط درست است. دیگر قافیه‌های این قطعه سه بیتی مُرَدَّف، «تیغ» و «دریغ» است.

- ای ز حیای گوهر پاک تو
غرق عرق زاده بحر عدن (ص ۴۷۶، ب ۹)

- هست آرام دل آن را که دلارامی هست
خرم آن دل که در او صبری و آرامی هست (ص ۲۷۵، ب ۸)

در م، نیست آمده که ضبط درستی است و نسخه‌های الف و ب نیز آن را تأیید می‌کنند. این معنی را بیت آخر غزل نیز تأیید می‌کند:

صبر و آرام ز سلمان چه طمع می‌داری؟
تو بر آنی که مرا صبری و آرامی هست!؟

شاعر در بیت نخست مدعی است که هر که محبوب و دلارامی دارد، او را آرام و قرار نیست، و در ابیات بعدی علت این امر را فراق و هجران یار می‌داند و در بیت آخر نیز خطاب به دلارام خود تصریح می‌کند که او را صبر و آرام نیست.

- باز بی‌مهر و وفا می‌خواندم اما به گل
مهر نتوان کرد پنهان، بی‌وفا پیداست کیست (ص ۲۷۶، ب ۱)
در نسخه‌های الف، ب و م، یار آمده که ضبط صحیح است.

- در عاشقی دلا ز ملامت مشو ملول
کاحوال خستگان هوا، جز صداع نیست (ص ۲۸۰، ب ۴)

در م، بی آمده است و نسخه‌های الف و ب نیز آن را تأیید می‌کنند. «هوا» در این بیت به معنی عشق است نه هوس.

- گرچه دورانی خوش است ایام گل
خوشتر از دوران عشق ایام نیست (ص ۲۸۱، ب ۳)

در نسخه‌های الف و م، حسن آمده و در نسخه ج نیز اما چنین آمده که تصحیف همان ایام حسن است؛ لذا به نظر می‌رسد ضبط صحیح حُسن باشد.

- در خرابات آمدم از کنج مسجد زانکه وقت
انتظار جت و موعود رضوان برنتافت (ص ۲۸۵، ب ۱۴)

در نسخه م، گهر آمده که صحیح تر است.
در نسخه م، وعده ای داده ای ای خسرو آفاق مرا
وقت آن است که آن وعده عطا فرمایی (ص ۴۸۴، ب آخر)

واژه عطا در مقام قافیه در دو بیت قبل تکرار شده و تکرار قافیه
در قطعه ای پنج بیتی بسیار غریب است. در نسخه م، وفا آمده
که ضبط درست است.

۴. ترجیعات

- سالک رهنمای مشتاقیم
محرم پرده های اسراریم (ص ۴۸۹، ب ۱۵)
در م، عشاقیم آمده و ضبط نسخه الف آن را تأیید می کند.

۵. ترکیبات

- چار طفلند گرامی تر ازین جان عزیز
آن عزیزان مرا خوار و فراموش مکن (ص ۵۱۲، ب آخر)
در م، گرامی ترم از جان عزیز آمده که ضبط درستی است و
نسخه های الف، ب و د نیز آن را تأیید می کنند.

- کوس رحیل می زند ای خفته ساربان
برخیز و زود رو که روان است کاروان (ص ۵۲۱، ب ۵)
در م، راه آمده و نسخه های الف و ب نیز آن را تأیید می کنند.

- هستی طمع مدار که با داغ نیستی
کس در نیامدست به دروازه جهان (همانجا، ب ۶)
در م، بی آمده که ضبط درست تر است. شاعر می گوید
هیچ کس بدون داغ نیستی به این جهان نیامده است، پس
هستی همیشگی طمع مدار.

- مشنوا این معنی که خود یابی لطف و صورتش
یا ملک باشد به حسن و سیرت سلطان اویس (ص ۵۲۹، ب ۳)
در م، به لطف آمده که ضبط صحیح است.

- پادشاه کحل چشم حور و غلمان خاک تو
صد هزاران رحمت حق بر روان پاک تو (ص ۵۳۱، ب ۱)
در م، پادشاه آمده که در سیاق کلام مناسب تر است. در این
بیت پادشاه مورد خطاب قرار گرفته است.

۶. رباعیات

ابتدا چند رباعی را که در نسخه م آمده است اما در چاپ وفایی

۱. نقشی است در این خانه اگر واخواند
عقل تو ز کدخدایی خود داند
ای خواجه برو که کدخدایی دگرست
کین خانه لاجورد می گرداند

۲. ای زلف تو ماه را به بند افکنده
بهر رخت آسمان سپند افکنده
هر شب ز سر زلف تو عیار جمال
بر کنگره ماه کمند افکنده

۳. ای هر نفسم از تو حیاتی به نسی
حاشا که به یک نفس ز من دور شوی
تو همچو نفس مرا عزیزی در بر
آن روز مبادا که نیایی بروی

۴. پالان ز برای بر نهادن باید
آن کار ز خربنده پالان آید
خربنده شنیده ام که خر گاید لیک
خربنده ندیده ام که پالان گاید

۵. این خرزه من که هر کسش خواند سنگ
در سنگ دلی بدو کجا ماند سنگ
شد سنگ ز بس گناه و هر کس که کند
بسیار گنه، خدش گرداند سنگ

۶. یار ارچه هوای ... در دل بر کرد
از ... در اندرون بسی دارد درد
در پیشش اگر چه آمد و شد می کرد
گه گه می رفت و در پیش گه می خورد

۷. ای ذات تو چشم مردمان را مردم
پرورده به نعمت تو جان را مردم
از چشم مبادت المی تا هر روز
بینند به چشم تو جهان را مردم

۸. دانی به شب و روز که مجموع بود
آن گوشه نشینی که به مجمع نرود

۲. نام شاهم کآسمان خورشید ملکش نام کرد
در میان جان و ذوق و عیش و حسن آرام کرد
۳. هرچند تو را جامه ما پوشیدن
عیب است ولی لطف کن این عیب بپوش
۴. چون ملکوت بوسعید را باد آورد
خوش دولت و نعمتی است در باد آورد
۵. تاکه مردم به فدای سرکویت خود را
روز و شب گرد سر کوی تو می گردانم
۶. چون تو مسعودی و ثابت قدم و دولت یار
همت آن است که محمود بود آخر کار

در غنچه دل نازک گل باشد جمع
چون رفت در انجمن پراکنده شود
اینک به تصحیح ابیات می پردازیم.

- گل بین که ز عندلیب بگریخته است
بادامن باقلی درآمیخته است
بگذشته ز سحبان سخنی چون بلبل
وز دامن باقلی درآویخته است (ص ۵۴۰، رباعی دوم)
در م، مصراع سوم به این صورت آمده است: «بگذشته
سحبان سخنی چون بلبل»، که به نظر صحیح تر می رسد.

- ساقی سپهر بر کف نرگس مست
بنهاد پیاله ای که کج دار و مریز (ص ۵۴۳، ب ۱۸)
در م، کژ آمده که ضبطی کهن تر است و در بسیار جا از این
نسخه این واژه به همین صورت آمده است. برای مثال:
من با تو چورخ راست روم لیکن تو
چون فیل و چو فرزین همه کج می بازی (ص ۵۴۹، ب ۱)
در اینجا نیز در م، کژ آمده است.

- جان از تن خود برون توانم دیدن
من جای تو بی چون توانم دیدن (ص ۵۴۷، ب ۲)
در مصراع دوم بعد از بی باید تو بوده باشد تا هم وزن شعر و
هم معنای آن درست شود. در نسخه م به این صورت آمده که
صحیح است: «من جای تویی تو چون توانم دیدن».

- از می چو صراحی شده افغان حیران
وانگه چو قلدح دست به دست افتاده (ص ۵۴۸، ب ۲)
افغان حیران معنی محصلی ندارد و همانا تصحیف افتان خیزان
است که در نسخه م آمده است.

۷. مفردات

در چاپ وفایی بخشی با عنوان مفردات نیامده، اما در نسخه
م، شش بیت زیر عنوان مفردات آمده است که به ترتیب در زیر
نقل می شود:

۱. بارها گفته ام آخر که شکار تو منم
چون تو ای دوست به هیچم نگرفتی چه کنم

منابع

- ارزنگی، کامران (۱۳۹۴). «تصحیح مجدد چند بیت از
غزلیات سلمان ساوجی». گزارش میراث، دوره دوم، سال
نهم، شماره اول و دوم (پیاپی ۶۸-۶۹): ۵۸-۶۱.
- سلمان ساوجی (۱۳۸۹). کلیات سلمان ساوجی. تصحیح
عباسعلی وفایی. تهران: سخن.
- ..... دستنویس شماره ۱۱۸۴۲، نگارش ۸۰۴ هـ،
متعلق به کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی قم.
- ..... دستنویس شماره ۲۵۸۸، نگارش سده نهم،
متعلق به کتابخانه مجلس.
- ..... دستنویس شماره ۹۴۴، نگارش ۱۷۹۸ هـ،
متعلق به کتابخانه مجلس.
- ..... دستنویس شماره ۲۸۹۰، نگارش سده نهم،
متعلق به کتابخانه مجلس.
- ..... دستنویس شماره ۱۸۷، نگارش ۸۴۴ هـ،
متعلق به کتابخانه نورعثمانیه.
- عیدگاه طرهبه ای، وحید (۱۳۹۰). «بررسی انتقادی کلیات سلمان
ساوجی». آینه میراث، سال نهم، شماره دوم، پیاپی ۴۹: ۱۴۵-۱۷۵.
- میرافضلی، علی (۱۳۹۱). «رباعیات از نظر افتاده سلمان ساوجی». آینه
میراث، سال دهم، شماره اول، پیاپی ۵۰: ۲۵۱-۲۶۴.